

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

21(30)
2021

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

**AKTUALIOJI ANTROPOLOGIJA: PASAULIO LIETUVIŲ
TYRIMAI IR IŽVALGOS**

Sudarytojai ASTA VONDERAU ir VYTIS ČIUBRINSKAS

**CURRENT ANTHROPOLOGY: WORLD LITHUANIAN
ANTHROPOLOGISTS' RESEARCH AND INSIGHTS**

Edited by ASTA VONDERAU and VYTIS ČIUBRINSKAS

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

VILNIUS 2021

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – mokslinis etnologijos ir socialinės ir kultūrinės antropologijos žurnalas. Jame spausdinami recenzuojami straipsniai, konferencijų pristatymai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas pristato mokslo aktualijas ir skatina teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Lithuanian Ethnology: Studies in Social Anthropology and Ethnology – is a peer reviewed journal of ethnology and social and cultural anthropology. It publishes articles, conference presentations, book reviews and review articles, which may be in Lithuanian or English, primarily focused on Lithuania, Central and Eastern Europe. The journal represents current debates and engages in methodological discussions.

REDAKCIŅĖ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius / Editor-in-Chief)

Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Auksuolė Čepaitienė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Jonathan Friedman

Kalifornijos universitetas / University of California, San Diego, USA

Chris Hann

Maxo Plancko socialinės antropologijos institutas / Max Planck Institute for Social Anthropology, Haale / Saale, Germany

Jonathan Hill

Pietų Ilinojaus universitetas / Southern Illinois University, Carbondale, USA

Neringa Klumbytė

Majamio universitetas / Miami University, Ohio, USA

Ullrich Kockel

Heriot-Watt universitetas / Heriot-Watt University, Edinburgh, UK

Orvar Löfgren

Lundo universitetas / Lund University, Sweden

Jonas Mardosa

Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Žilvytis Šaknys

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

REDAKCIŅĖS KOLEGIJOS SEKRETORĖ / EDITORIAL ASSISTANT

Danguolė Svidinskaitė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Leidyklos adresas / Address of the Publisher: Redakcinės kolegijos kontaktai / Editorial inquiries:

Lietuvos istorijos institutas

El. paštas / E-mail: etnolog@istorija.lt

Tilto g. 17, LT-01101 Vilnius

<www.istorija.lt>

Žurnalas registruotas / The Journal is indexed in:

European Reference Index for the Humanities (ERIH)

EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Academic Search Ultimate,

Energy and Power Source, SocINDEX with Full Text, Sociology Source Ultimate

Modern Language Association (MLA) International Bibliography

Leidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą (Sutartis Nr. S-LIP-19-58)

TURINYS / CONTENTS

Pratarmė (<i>Asta Vonderau, Vytis Čiubrinskas</i>)	6
Editorial (<i>Asta Vonderau, Vytis Čiubrinskas</i>)	9

Aktualioji antropologija: pasaulio lietuvių tyrimai ir išvalgos / Current Anthropology: World Lithuanian Anthropologists' Research and Insights

Ką antropologija mums sako apie šiandieninį pasaulį? Apskritojo stalo diskusija (<i>parengė ir diskusijai vadovavo Kristina Jonutytė</i>)	11
What can Anthropology Tell us about the Contemporary World? A Roundtable Discussion (<i>discussion chair Kristina Jonutytė</i>)	

Straipsniai / Articles

Asta Vonderau

Debesijos plėtra Švedijoje: kritinis žvilgsnis į skaitmeninės ateities megaprojektus	33
Growing the Cloud: Investigating Mega Projects of the Digital Future in Sweden. Summary	49

Kristina Jonutytė

Tarp paklusnumo ir subversijos: buriatų budizmas ir valstybė	53
Between Submission and Subversion: Buryat Buddhism and the State. Summary	73

Eugenijus Liutkevičius

Ukrainos baptistų judėjimo transformacijos visuomenės pokyčių ir lūžių akivaizdoje	75
Transformations of the Ukrainian Baptist Movement in the Face of Societal Changes and Upheavals. Summary	96

Gediminas Lankauskas

Apie santuokos apeigų „valstybinimą“ sovietų Lietuvoje	99
On the 'Statising' of Marriage Rites in Soviet Lithuania. Summary	123

Dovilė Budrytė

Lytis, karas ir atmintis: „atminties taškai“ Lietuvos partizaniniame kare (1944–1953) dalyvavusių moterų pasakojimuose	127
Gender, War and Remembrance: 'Points of Memory' in the Narratives of Women Participants in the Partisan War (1944–1953) in Lithuania. Summary	146

Kiti straipsniai / Other Articles

Ilona Kazlauskaitė

- Migracija į Lietuvą studijų tikslais ir tarptautinių studentų identiteto
raiška integracijos ir atskirties perspektyvoje 149
Migration to Lithuania for Studies, and the Expression of the Identity
of International Student from the Perspective of Integration and
Exclusion. Summary 170

Vaida Rakaitytė

- Lauminėjimas* muziejuje: lietuvių liaudies žaidimo užrištomis akimis
gyvoji rekonstrukcija 173
Blind Man's Buff at the Museum: A Live Reconstruction of
the Traditional Lithuanian Folk Game *Lauminėjimas*. Summary 197

Konferencijos pranešimas / Conference Paper

Agnieška Avin

- Angažuotoji antropologija: kaip rašymas tampa politiniu 199
Engaged Anthropology: How Writing Becomes Political. Summary 204

Recenziniai straipsniai / Review Articles

Auksuolė Čepaitienė

- Apie besiplečiančią etnologinių tyrimų erdvę ir galimybes Lietuvoje 207
The Expanding Field and Opportunities for Ethnological Research
in Lithuania. Summary 215

Vytautas Tumėnas

- Kompleksinis žvilgsnis į lietuvių ir kitų baltų svaigiuosius gėrimus ir jų
apeigas 219
A Complex Look at Lithuanian and other Baltic Intoxicating Drinks
and their Rituals. Summary 234

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

- Donatas Brandišauskas. Leaving Footprints in the Taiga: Luck, Spirits
and Ambivalence among the Siberian Orochen Reindeer Herders
and Hunters (*Ieva Paberžytė*) 239
Felix Ringel. Back to the Postindustrial Future: An Ethnography
of Germany's Fastest-Shrinking City (*Aušra Teleišė*) 243

Gaila Kirdienė. Lietuvių ir latvių muzikinis-kultūrinis bendravimas sovietmečiu politinio kalinimo ir tremties vietose 1: Brolystė ir vienybė; Lietuvių ir latvių muzikinis-kultūrinis bendravimas sovietmečiu politinio kalinimo ir tremties vietose 2: Vorkutos dainos. G. Kirdienė (sud.), D. Vyčinienė (pareng.) (<i>Rūta Žarskienė</i>)	246
Lina Leparskienė. Papasakoti Trakai (<i>Karina Firkavičiūtė</i>)	252
Klaudijus Driskius. Tirpstanti tapatybė: Baltarusijos lietuviai (<i>Vytis Čiubrinskas</i>)	257

Konferencijos / Conferences

SIEF 15-asis kongresas Helsinkyje (<i>Ilona Kazlauskaitė, Anna Pilarczyk-Palaitis, Vidmantas Vyšniauskas</i>)	261
---	-----

Gaila Kirdienė. **Lietuvių ir latvių muzikinis-kultūrinis bendravimas sovietmečiu politinio kalinimo ir tremties vietose 1: Brolystė ir vienybė**. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2020. 200 p.: iliustr.

Lietuvių ir latvių muzikinis-kultūrinis bendravimas sovietmečiu politinio kalinimo ir tremties vietose 2: Vorkutos dainos. Gaila Kirdienė (sud.), Daiva Vyčnienė (pareng.). Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2020. 192 p.: natos, iliustr. + CD

Šiais 2021 m. minint pirmųjų trėmimų 80-metį, itin simboliška paimti į rankas ir aptarti fundamentalų leidinį, liudijantį, kad gyvuliniais vagonais į atšiauriausias Sovietų Sąjungos vietas išvežti žmonės išgyveno Gulago lageriuose bei tremtyje. O labiausiai neįtikėtina tai, kad mūsų tėvynainiai, bendraudami tarpusavyje, ne tik sugebėjo išbūti nežmoniškosiose sąlygose toli nuo tėvynės, bet jie mezgė ir kultūrinis-muzikinius ryšius su kitų tautų tremtiniais bei kaliniais: kartu dainavo, muzikavo, sportavo, šventė. Būtent apie tai rašoma 2020 m. Lietuvos muzikos ir teatro akademijos publikuotame, iš dviejų knygų sudarytame leidinyje *Lietuvių ir latvių muzikinis-kultūrinis bendravimas sovietmečiu politinio kalinimo ir tremties vietose*.

Pirmoji knyga, turinti paantraštę „Brolystė ir vienybė“ – tai etnomuzikologės Gailos Kirdienės mokslo monografija. Antroje knygoje „Vorkutos dainos“ publikuojama latvių kompozitoriaus Janio Licyčio tremtyje užrašytų lietuviškų dainų rinkinio faksimilė su etnomuzikologės Daivos Vyčnienės moksliniais komentais, jo dukters muzikologės Rūtos Licytės bei D. Vyčnienės straipsniai, kompaktinė plokštelė su 29 dainų įrašais.

Būtent Licyčio užrašytų dainų rinktinės kopija, gauta iš dainininkės Veronikos Povilionienės, ir paskatino idėjos autore ir šio leidinio sumanytoją LMTA docentę, humanitarinių mokslų daktarę Gailą Kirdienę imtis šio tyrimo. Ji vadovavo ir Lietuvos kultūros tarybos finansuotam projektui, kuriam įgyvendinti pavyko suburti tyrėjų komandą, aplankyti dar gyvus šių įvykių liudininčius bei jų artimuosius, taip pat mokslo bei atminties institucijas, surinkti idėjos įgyvendinimui reikalingą empirinę medžiagą. Etnomuzikologė jau nuo 2010 m. domisi muzikavimo tremtyje tema, skaitė pranešimus tarptautinėse mokslinėse konferencijose, publikavo šešis straipsnius Lietuvos ir užsienio mokslo spaudoje, kartu su muzikologe Jūrate Viliūte – išsamią mokslo studiją (Vyliūtė, Jūratė; Kirdienė, Gaila. 2013. *Lietuviai ir muzika Sibire*. Vilnius: Lietuvos kompozitorių sąjunga). Pradėjusi nuo lietuvių liaudies muzikantų ir instrumentinio muzikavimo tremtyje, Kirdienė vėliau ėmėsi lietuvių muzikantų santykių su kitų tautų įkalintaisiais ar ištremtais muzikantais tyrimo. 2018 m. Dniepropetrovsko M. Glinkos vardo muzikos akademijoje paskelbė straipsnį apie lietuvių ir ukrainiečių bendro muzikavimo specifiką, tuo pat metu ėmė gilintis į tautiečių ir broliškos kaimyninės šalies tremtinių kultūrinį bendrabūvį. Anot autorės, pradžioje labai trūko duomenų, nes „Sovietų Sąjungos gilumoje įkalintų ir ištremtų lietuvių ir latvių tradicinė, neformali muzikinė-kultūrinė veikla ir baltiška bendrystė, vienybė yra iki šiol beveik netyrinėta tema“ (p. 17), tačiau į rankas pakliuvęs Licyčio lietuviškų dainų rinkinys (bus aptartas kiek vėliau) ją paskatino imtis būtent lietuvių ir latvių kultūrinio-muzikinio bendravimo temos.

Monografija *Lietuvių ir latvių muzikinis kultūrinis bendravimas sovietmečiu politinio kalinimo ir tremties vietose 1: Brolystė ir vienybė* parašyta pagal šio žanro reikalavimus:

įvadas, dėstymas, išvados, santraukos latvių ir anglų kalbomis, literatūra, šaltinių ir kitos santrumpos, asmenvardžių rodyklė. Įvadiniuose skyriuose (neskaitant pratarėms) nurodomas tyrimo objektas, tikslas, metodai ir šaltiniai, aptariami ankstesnių autorių, gvildenusių šią temą, darbai, trumpai apibūdinamas istorinis-geopolitinis to laikotarpio kontekstas, pateikiama jo charakteristika. Trijuose pagrindiniuose skyriuose išdėstoma ir apibendrinama tyrimo medžiaga. Pirmasis skirtas politinių kalinių slapta vykusiam muzikiniam-kultūriniam gyvenimui ir jo vaidmeniui Gulago pasipriešinimo akcijose. Antrajame kalbama apie lietuvių ir latvių tremtinių tautinės tapatybės paieškas bei baltiškąją bendrystę. Trečiajame apibendrinamas atliktas tyrimas pasitelkiant taip pat ir lenteles bei schemas. Pirmajame ir antrajame skyriuose gausi, gana dažnai pačios autorės užrašyta medžiaga dėstoma taikant chronologinį ir geografinį principus. Pradedama 1941 m. suėmimais ir trėmimais, o baigiama daugiausia 1955–1956–1957 m., kada kai kurie tremtiniai jau galėjo grįžti į tėvynę, o politiniai kaliniai buvo paleidžiami iš įkalinimo vietų, leidžiant apsigyventi kartu su Sibiro platybėse įsikūrusia ištremtąja šeima. Monografijoje minima daug įvairiausių tremties ir įkalinimo vietovių – nuo Vorkutos iki Magadano ar Baikalo. Todėl skaitant būtų labai pagelbėjęs žemėlapis, kuris parodytų šių vietovių geografinę padėtį, atstumą nuo Lietuvos, klimato skirtumus.

Manau, nesuklysiu teigdama, kad vienas stipriųjų knygos aspektų – tai buvusių kalinių ar tremtinių biografiniai pasakojimai, jautrūs liudijimai apie patirtus išgyvenimus, nerimą, kančias. Nepaprastai sunki dalia teko politiniams kaliniams. Tiek 1941 m. nuteisti aktyvūs Nepriklausomos Lietuvos politikos, švietimo, kultūros veikėjai, įvairių organizacijų vadovai, tiek ir pokario metais suimti partizanus rėmė

ūkininkai buvo kalinami kartu su kriminaliniais nusikaltėliais, žeminami, mušami, marinami badu. Todėl nenuostabu, kad daugelis nesulaukė tos dienos, kai galės grįžti į išsvajotąją tėvynę. Pavyzdžiui, net keliose vietose minima, kad profesionaliems muzikantams neleista groti jų atsiųžtais instrumentais, ypač nežmoniškai nuskamba faktas, kad nuteistieji už nedidelius kriminalinius nusikaltimus buvo verčiami groti pučiamųjų orkestre anksti ryte, esant dideliam šalčiui, išvarant politinius kalinius į darbą, skelbiant mirties nuosprendį ar net sušaudant (žr. p. 16). Vis dėlto autorės surinkti duomenys rodo, kad būtent sunkiausiais gyvenimo momentais, siekiant pasipriešinti kriminaliniams nusikaltėliams, prižiūrėtojų prievartai, ieškota tarpusavio paramos, vyko lietuvių ir latvių bei kitų tautybių kalinių tarpusavio bendravimas – mokytasi vienas kito kalbos, dainuotos dainos, kurti sveikinimo atvirukai, net puoselėta bendros Baltų valstybės idėja. Jauniems kaliniams – tiek vyrams, tiek moterims (kai kur vyrai ir moterys buvo kalinami tame pačiame lageryje, tačiau kalėjimai buvo atskirti tvoromis ir t. t., kad kaliniai negalėtų tarpusavyje bendrauti) – buvo itin svarbi emocinė bendrystė, todėl, negalėdami susitikti, skirtingų lyčių kaliniai keisdavosi laiškeliais, vieni kitiems dainuodavo, grodavo. Tiek kaliniams, tiek tremtiniams, buvo itin svarbu tradicinių ir valstybinių (Nepriklausomybės dienos ir kt.) švenčių šventimas ar bent jau paminėjimas, prisiminimas. Šeimoje puoselėti papročiai, katalikiškos apeigos, maldos juos dvasiškai stiprino ir suartinavo su už tūkstančių kilometrų likusiais artimaisiais. Iš visų švenčių lietuviams turbūt svarbiausios buvo Šv. Kūčios. Pavyzdžiui, 1952 m. Steplago lageryje Kengyre įvairių tautybių politiniai ir net kriminaliniai kaliniai susivienijo ir pasipriešino prižiūrėtojams bei įvestai kariuomenei, kai šie Šv. Kūčių vakarienės metu bandė išvaikyti

besimeldžiančius ir giesmes giedančius lietuvius ir lenkus katalikus. Švenčiant stačiatikių šventes, lietuviai ir lenkai stojo už juos ir čekistams teko nusileisti, išvesti kariuomenę ir leisti švęsti šventes tiek vienos, tiek kitos tikybos kalinamiesiems. Minėtas pasipriešinimas buvo tarsi įžanga į 1954 m. Kengyro lageryje įvykusį sukilimą, kai kaliniai vyrai prasiveržė į moterų pusę: „moterys ir vyrai visą naktį praleido lauke. Skambėjo lietuviškos, ukrainietiškos, latviškos ir estiškos dainos“ (p. 51). Nors šis ir kiti sukilimai buvo žiauriai malšinami, tačiau jų banga, lyg virusas, ritosi iš vieno lagerio į kitą. Nebenorinčių taikstyti su nežmoniškais gyvenimo sąlygomis kalinių dvasiai sustiprinti buvo kuriami pasipriešinimo himnai, skambėję įvairiomis kalbomis. Pavyzdžiui, Norilsko (Gorlago) sukilimo himno lietuviško teksto „Šiaurės vėtroje vyrai pakirdo“ autorius buvo sukilimo komiteto narys kunigas ir poetas, Šventojo Rašto vertėjas Česlovas Kavaliauskas. Sukilimai ir streikai ypač suaktyvėjo po Stalino mirties. Streikuojantieji neidavo į darbą ir gana dažnai laisvą laiką užpildydavo dainuodami, giedodami, melddamiesi. Apibendrinama kalinių kovą autorė rašo: „1952–1955 m. Karagandos, Norilsko (Gorlago) ir Vorkutos lagerių politinių kalinių streikai ir sukilimai buvo beginkliai, vedami tik jų dvasios stiprybės, intelektualinio įžvalgumo ir dainų, giesmių“ (p. 59). Remdamasi Guncio Šmidchenso iškelta „Dainuojančios revoliucijos“ idėja, autorė daro išvadą, kad minėto laikotarpio Gulago politinių kalinių pasipriešinimas buvo tikras tokios revoliucijos priešaušris – „bendras partizaninę kovą pratęsęs Baltijos valstybių nesmurtinis išsivadavimo iš sovietinio komunistinio stalininio režimo judėjimas, kurio dalyviai įgijo didžiulės patirties ir sustiprino ryžtą, grįžus į tėvynę ar kaimyninę šalį, toliau siekti, kad būtų atkurta gimtosios šalies ir visų trijų Baltijos valstybių nepriklausomybė“ (p. 60).

Kalbant tiek apie politinius kalinius, tiek apie tremtinius leitmotyvu per visą knygą skamba sakinytis apie tai, kad vėžami iš gimtosios šalies lietuviai ir latviai giedodavo giesmes, meldėsi, dainuodavo liaudies dainas: „giesmės ir graudžios dainos padėdavo tremtiniams išlieti atsisveikinimo liūdesį, išgąstį ir nevilgtį dėl nuo pirmų akimirų patiriamų psichologinių sukrėtimų. Kita vertus, ypač vyrų <...> dainuojamos dainos padėjo atsitraukti nuo slogių minčių, ramino“ (p. 67). Kirdienės surinktais duomenimis, dauguma lietuvių mini giesmę „Marija, Marija“, kuri būdavo giedama įvairiausiai sunkiais momentais, taip pat ir atsisveikinant su gimtuoju kraštu. Svarbu ir tai, kad ši Maironio ir Česlovo Sasnausko giesmė, itin išpopuliarėjusi sovietmečiu (be abejonės, tam įtakos turėjo ir jos giedojimas tremtyje), labai mylima dar ir šiandien. Iki šiol ji giedama per laido tuves, atlaidus ir kitomis progomis, todėl recenzijos autorė ją yra pavadinusi liaudiškojo pamaldumo himnu (žr. Žarskienė, Rūta. 2015. Muzikavimas atlaiduose, arba Barokas XX–XXI amžiuje, *Tautosakos darbai* XLIX: 145–170).

Užaugusiems tradicinėje bendruomenėje lietuvių ir latvių tremtiniams ypač svarbu buvo iš gimtinės parsivežti papročiai, tradicijų laikymasis, krikščioniškų (katalikiškų ir liuteroniškų) bei šeimos švenčių šventimas. O švenčiant, žinoma, būdavo ir dainuojama, giedama. Pradžioje vietiniai gyventojai rusai atvežtus pabaltijiečius laikė nusikaltėliais ir fašistais, vėliau noriai bendraudavo, ateidavo pasiklaudyti latviškų ar lietuviškų dainų. Ypač lietuviams (tikriausiai ir latgaliams) katalikams buvo svarbios liaudiškojo pamaldumo tradicijos. Jie stengėsi švęsti sekmadienį, Kūčias, Kalėdas, Velykas, Sekmines, net Šv. Roko atlaidus, susirinkdavo giedoti gegužinių pamaldų, ant artimųjų kapų statė kryžius. Dažnai maldos vieta ir būdavo kapinės, artimiesiems arba tam tikra intencija

pastatyti kryžiai, Švč. Mergelės Marijos skulptūra (žr. Panumienė, Birutė (sud.). 2021. *Sibiro Madona*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras). Ištremiti kunigai pagal galimybes stengėsi patarnauti tremtiniam, suteikti sakramentus. Latviams liuteronams labai svarbu buvo švęsti ne tik Kalėdas ir Velykas, bet ir Nepriklausomybės laikais ypač išpopuliarėjusią Joninių šventę.

Knygoje aptariamas ir tremtinių bei kalinių instrumentinis muzikavimas. Įdomu, kad nemažai tremtinių buvo pasiėmę savo muzikos instrumentus – akordeoną, smuiką, armoniką. Instrumentinė muzika – daugiau tarptautinis reiškinys nei vokalinė. Instrumentu griežiamos melodijos pakeldavo nuotaiką ar kaip tik gaudindavo, jos klausytis galima ir nemokant vienos kito kalbos, todėl ji gal net labiau tiko skirtingų tautų bendram pasibuvimui. Sužinome, kad, pavyzdžiui, Igarkoje buvo susikūrus latvės mokytojos vadovaujamas skambinamųjų styginių instrumentų orkestras, kuriame kartu dalyvavo latviai ir lietuviai (p. 104). O štai Čeriomuchovo (Sverdlovsko sr.) lietuviai buvo subūrę kapelą ir pučiamųjų orkestrą. Vasarą rengdavo gegužines, pamiškės aikštelėje šokdavo valsą, fokstrota, tango (p. 108–109). Į šokių vakarėlius mielai rinkdavosi ne tik įvairių tautybių tremtiniai, bet ir vietos jaunimas. Nors lietuviai stengėsi būti labai vieningi ir auklėti jaunimą tautine dvasia, kad jie būtų „kultūringesni ir darbštesni už kitus“ (p. 117), nesituoktų su vietiniais bei kitų tautų tremtiniais, tačiau vis dėlto susikūrė nemažai mišrių šeimų (jas kurti skatino ir tai, kad tremtiniai turėjo pasirašyti raštą, jog tremties vietoje gyvens visą gyvenimą).

Kadangi knyga skirta dviejų baltų tautų bendrystei, tai natūralu, kad joje daugiausia dėmesio kreipiama į mišrias lietuvių-latvių santuokas, aptariama penkių baltiškų šeimų bendro gyvenimo patirtis, kultūriniai

ir kalbiniai iššūkiai. Ko gero, mažiausiai kultūrinių išbandymų teko patirti Šiaurės Lietuvos latvių ir lietuvių šeimoms, nes šio regiono gyventojai ir taip dažnai bendraudavo tarpusavyje, pasienyje buvo įsikūręs ne vienas mišrus lietuvių-latvių kaimas, gyventojai mokėjo abi kalbas, dainuodavo tas pačias dainas. Didžiausiu iššūkiu tapdavo katalikų ir liuteronų religijų suformuoti tradicijų skirtumai, tuo pagrindu gyvuojantys neigiami vienos tautos kitai taikomi stereotipai, artimųjų nenoras priimti kito tikėjimo žmogų į savo šeimą. Būta ir šeimų, kur sutuoktiniai taip ir neišmoko vienas kito kalbos, visą gyvenimą tarpusavyje bendravo rusiškai.

Galima būtų išvardinti dar daug knygoje pateiktų pasakojimų ir pavyzdžių, tačiau straipsnio formatas leidžia tik trumpai paliesti čia gvildenamas temas. Gaila Kirdienė, apibendrinama monografijoje pateiktą gausią medžiagą ir atliktus tyrimus, išskiria „penkis pagrindinius lietuvių ir latvių politinių kalinių ir tremtinių muzikinio bendravimo <...> būdus: žodinių / kalbinių (verbalių, susijusių su poetine kūryba, dainavimu ir giedojimu) ir neverbalių – muzikinių instrumentinių, choreografinių ir sportinių (kinetinių), vaizdinių (vizualių) bei paprotinių elgesių“ (p. 154), tačiau pabrėžia, kad patirčių būta įvairių – nuo nebendravimo iki brolystės.

Be abejonės, situacijos skyrėsi viena nuo kitos. Viskas priklausė nuo to, ar lietuvių ir latvių tremtiniai gyveno tame pačiame name, kaime, netoliese. Ar jie norėjo bendrauti su broliais baltais, ar tik tarpusavyje, ar mėgo dainuoti, ar buvo muzikalūs, ar palaikė vieni kitus sunkią valandą ir t. t. Vis dėlto apibendrinant galima teigti, kad išbūti ir išgyventi tremtį, tuo labiau – lagerį, padėjo tvirtas pasiryžimas sugrįžti į tėvynę. Pasak okupuoto Vilniaus krašto veikėjo, knygnešio, žymaus liaudies dainininko Juozo Averkos, suimto dar 1940 m. ir daug metų kalėjusio lageryje, iš 55 pabaltijiečių

(lietuvių, latvių ir estų) grupės gyvas liko tik jis vienas. Jam išgyventi padėjo begalinis noras sugrįžti į Lietuvą ir motulės dainuotos dainos. „Lageryje būdamas svajojau, kaip parvažiuosiu į Marcinkonis, vėl subursiu jaunimą, dirbsim, dainuosim...“ (Kurgonaitė-Purlienė, Laima (sud.). 2010. *Mūsų Dėdė Juozas: Juozo Averkos tautosakos ir atsiminimų rinktinė. Atsiminimai apie Juozą Averką*. Vilnius: Vilniaus etninės kultūros centras, p. 374). Būtent viltis, Kirdienės nuomone, padėjo tremtiniais ir kaliniams išgyventi šį juodąjį gyvenimo periodą: „Gyvenom viltimi, kad čia viskas laikina, viskas praeis; kad reikia kaip nors išverti“ (p. 119). O palaikyti tokį nusiteikimą pagelbėjo tėviškėje dainuotos dainos, giedotos giesmės, griežtos melodijos bei įvairių tautų tarpusavio bendrystė.

Antrosios rinkinio knygos *Lietuvių ir latvių muzikinis-kultūrinis bendravimas sovietmečiu politinio kalinimo ir tremties vietoje: Vorkutos dainos* pagrindinis akcentas, kaip jau minėta, tai – Lycyčio (Jānis Licītis, 1913–1978) lageryje 1951–1956 m. užrašytų lietuviškų dainų rinkinio faksimilė ir du su ja susiję straipsniai.

Kompozitoriaus dukra, muzikologė Rūta Lycytė (*Rūta Licīte*) straipsnyje „Janio Lycyčio kūrybinis kelias okupacijų, karo ir tremties šešėlyje“ (p. 28–34) rašo apie savo tėvo gyvenimą, kuris puikiai atspindi į stalininių represijų mėsmaalę patekusio inteligento likimą, kad ir su „laiminga“ pabaiga. Iš neturtingos samdinių šeimos kilusiam Lycyčiui nebuvo lengva įgyti išsilavinimą. Baigęs pagrindinę mokyklą ir Rygos mokytojų institutą, trokšdamas toliau tobulėti, jis įstojo į Jazepo Vytuolo kompozicijos ir teorijos klasę, kurią baigė 1940 m. Dar besimokydamas institute Lycytis rinko tautosaką, dainavo chore ir kvartete, baigęs vadovavo chorams, buvo net vyriausiuoju Dainų šventės dirigentu. Kaip ir dauguma Nepriklausomos Latvijos inteligentų, Lycytis buvo išugdytas meilės

tėvynei ir menui, tarpusavio bendrystės, atjautos artimui dvasia. Galbūt dėl šių aukštų etinių nuostatų jaunasis menininkas neįtikėjo komunistinei valdžiai ir, prasiėjęs „kadrų valymui“, buvo suimtas, ilgai tardomas. Apkaltintas „tėvynės“ išdavimu, kontrevoliucine veikla ir antitarybine agitacija Lycytis buvo išsiųstas į Vorkutą ir kalintas Rečlago lageryje. 1956 m. paleistas grįžo į Latviją. Per laimingą atsitiktinumą gavo darbą Rygoje, Jazepo Medinio vidurinėje muzikos mokykloje. Čia dvidešimt dvejus metus dėstė muzikos teoretikams ir kitų specialybių mokiniam. Kaip buvęs kalinys, Lycytis negalėjo siekti muziko karjeros, tačiau dirbdamas kuklų pedagoginį darbą jis prisidėjo prie viso žiedo žymių Latvijos kompozitorių bei muzikologų ugdymo.

Daivos Vyčnienės straipsnis „Dainavimas, vienijęs ir teikęs laisvės sparnus“ (p. 37–52) skirtas Lycyčio rinkiniui *Lietuvių liaudies dainos (Panevėžio apskr.)*. Rinkinio faksimilė su gausiais Vyčnienės komentarais spausdinama šios knygos p. 61–180. Čia matome kompozitoriaus ranka užrašytas melodijas ir, anot Lycytės, jo draugo, profesionalaus lietuvių dainininko Balio Radžiaus ranka užrašytus dainų žodžius (būtina paminėti, kad Vyčnienės atliktas tyrimas leido patikslinti Lycytės informaciją, jog daugelį jos tėvo užrašytų dainų jam padainavo Radžius. Kadangi rinkinys turi prierasą, nurodantį, kad tai – Panevėžio krašto dainos, tyrėjos manymu, daugumą dainų kompozitorius turėjęs užrašyti iš kartu kalėjusio panevėžiečio Broniaus Antanaičio, o ne iš Šaukėnų (Šiaulių apskr.) kilusio Radžiaus. Šį faktą patvirtina straipsnyje cituojami Antanaičio atsiminimai; žr. p. 52). Aptariamasis 105 lietuviškų dainų rinkinys, kuris, manoma, buvo sudarytas apie 1955 m., tai – ranka rašytas bloknotas, kuris, pasak autorės, turi neįkainojamą dokumentinę vertę, nes „tokie autentiško liudijimo – tremties sąlygomis

ranka užrašytų dainų, skambėjusių likimo brolių lūpose, iki šiol nebūta“ (p. 37). Šių laikų tyrėjui didelę vertę turi ir tai, kad kompozitorius užrašė viską, kas buvo dainuojama lageryje, nedarydamas specialios atrankos pagal dainų meninę vertę ar kitus kriterijus. Todėl čia galime rasti įvairiausių žanrų dainų: karinių-istorinių, šeimos, vestuvių, darbo, vaišių, literatūrinių ir kt. Etnomuzikologė pažymi, kad užrašytosios dainos neatitinka šiandieną įsitvirtinusios tremties dainų sampratos ir kelia daug klausimų dėl dainų plitimo, jų autorystės ir t. t., todėl šis autentiškas dokumentas gali tapti svarbiu mokslo tyrimo objektu. Anot Vyčnienės, šio rinkinio dainų margumą geriausiai apibūdina XX a. pirmoje pusėje lietuvių rašytojų Vaižganto, Kazio Binkio, Balio Sruogos taikytas terminas „žmonių dainos“, nes jis tinka tiek tradicinei folklorinei, tiek vėlyvajai literatūrinei bei autorinei dainai. Šis terminas, Antano Maceinos žodžiais tariant, išreiškia dainą kaip savotišką pasibuvimą, buvimą kartu, kuriame turi dalyvauti visi esantieji (žr. p. 39). Taigi dainavimas / giedojimas buvo bendruomenę vienijantis, raminantis, gaivinantis, vilties juodžiausiomis gyvenimo akimirkomis teikiantis, žmogų išlaisvinantis reiškinys. Straipsnio autorė taip pat bando įminti mįslę, kas gi buvo tie žmonės, kurie padainavo rinkinyje užfiksuotas dainas? Įvairių šaltinių teigimu, Vorkutoje kalėjo tautų elitą: daugiausia inteligentai, pasiturintys ūkininkai, miško broliai, kariškiai, studentai. Jie kartu su savimi atsinešė ir mokėtas dainas, dainuotas tarnaujant Nepriklausomos Lietuvos kariuomenėje, išmoktas iš mokyklinių vadovėlių, choro repeticijose ar jaunimo pasibuvimuose, girdėtas per radiją, taip pat gimtajame kaime darbo, vestuvių metu, ilgais žiemos vakarais skambėjusį ir atmintin įsirėžusį repertuarą.

Aptariant leidinį norisi dar kartą paminėti ir jo finalinį akordą – kompaktinę

plokštelę „Lietuvių liaudies dainos. 1951–1956 m. Rečlage, Vorkutoje užrašė Janis Lycytis“ (sudarytoja Gaila Kirdienė, garso režisierė Laura Jurgelionytė). Į ją įrėžti 29 dainų garso įrašai. Šių laikų akimis žiūrint, turbūt vertingiausia plokštelės dalis – Lycyčio vokalinis ciklas „Septynios lietuvių liaudies dainos balsui ir fortepionui“, op. 14. Svarbu paminėti, kad tai archyvinis įrašas, darytas 1958 m. Latvijos radijuje (dainuoja Marija Berga, Artūras Vanagas, akompanuoja Tija Guoba), t. y. tepraėjus porai metų po kompozitoriaus sugrįžimo į tėvynę. Kitas dvidešimt dvi dainas padainavo Vilniaus folkloro ansamblių („Tatato“, „Ritingo“, „Laukis“, „Šalavija“) dalyviai bei etnomuzikologė Toma Grašytė. Atlikėjams iš anksto nebuvo nurodyta, kaip dainuoti – vienu ar dviem balsais, kaip interpretuoti beveik prieš 70 metų tolumoje šiaurėje užrašytas dainas. Todėl nenuostabu, kad plokštelės turinys žavi atlikimo būdų ir stilių, tembrinių spalvų įvairove.

Baigiant šį straipsnį norėtusi visus pakviesti perskaityti aptartąsias knygas, pamėginti padainuoti politinių kalinių širdyse išnešiotas dainas. Esu tikra, kad ši be galo įdomi dokumentinė, tautos atmintį įprasminanti medžiaga sujaudins skaitytoją, paskatins giliau pasidomėti savo šeimos, giminės istorija. Taip pat būtina pabrėžti, kad šis fundamentalus leidinys vertingas ne tik surinkta gausia, jaudinančia biografine medžiaga, bet ir mokslinė refleksija. Svarbu, kad tai – pirmasis išsamus dviejų giminingų tautų kultūrinio-muzikinio bendravimo tremtyje ir įkalinimo vietovėse tyrimas. Taip pat norisi tikėtis, kad latvių, o galbūt ir estų, ukrainiečių bei kitų tautų mokslininkai atsilieps į monografijos autorės ir leidinio sudarytojos Gailos Kirdienės kvietimą toliau tęsti šį svarbų darbą.

Rūta Žarskienė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas